

УДК 37.018 : 613
К 95

Єлизавета КУЧЕРГАН

**СУЧАСНІ ПЕДАГОГІЧНІ РОЗВІДКИ
З ПРОБЛЕМ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖЕННЯ:
АНАЛІЗ ДИСЕРТАЦІЙНОЇ ТЕМАТИКИ**

У статті розглянуто тематику дисертаційних робіт, що були заочно розглянуті у Міжвідомчій раді з координації у період з 2004 до 2014 рр. з проблем валеології, здоров'я та здоров'язбереження. Встановлено, що більшість тем відповідного напрямку заочно розглянуто зі спеціальностей 13.00.04 «Професійна освіта» та 13.00.07 «Теорія і методика виховання», натомість у темах інших спеціальностей цей напрям залишається малорозробленим, а отже – перспективним для подальших досліджень.

***Ключові слова:** валеологія, дисертація; здоров'я, здоров'язбереження, тема дисертації, спеціальність.*

Постановка проблеми. Сучасна освіта перебуває у надзвичайно складному періоді свого розвитку, який характеризується низкою суперечностей, головна з яких – високі вимоги до науково-викладацького складу освітніх установ та реальна можливість викладачів плідно працювати над підвищенням рівня своєї кваліфікації. Європейська концепція «освіти впродовж життя» (Life Long Learning) приваблива і актуальна, але сьогодні викладач має невеликі резерви самовдосконалення та професійного зростання. Тому ухвалення нового (2014) Закону України «Про вищу освіту» було необхідним і через те, що ним передбачено значне скорочення навчального навантаження для викладачів та перспективу їх професійного зростання через інститути аспірантури (4 роки) та докторантури (2 роки). Отже, можемо припустити, що невдовзі кількість здобувачів певного наукового ступеня, у тому числі й у галузі педагогіки, суттєво збільшиться, що призведе до значного розширення сфери наукового пошуку та відіб'ється на ретельному опрацюванні найбільш актуальних для сьогоденної освіти питань.

«Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012 – 2021 роки» (2013) визначає пріоритетні напрями (12 пунктів) освітнього розвитку, серед яких поряд із неперервністю освіти (пункт 7) згадана і валеологічна її складова (пункт 8): «забезпечення доступності та неперервності освіти впродовж життя; формування здоров'язбережнього середовища, екологізації освіти, валеологічної культури учасників навчально-виховного процесу» [6, 3 – 4]. Тому до числа проблем, які повинні бути актуалізовані, відносимо проблему учнівського здоров'язбереження та проблему підготовки майбутніх учителів до валеологічної діяльності в загальноосвітньому навчальному закладі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема валеологічної освіти достатньо широко представлена в роботах таких вітчизняних і зарубіжних учених, як Г. Апанасенко, І. Брехман, В. Грибан, В. Казначеев, І. Мурашов, В. Петленко, Н. Побірченко, С. Прасол, А. Царенко та ін. Окремим аспектам багатогранного і складного процесу розвитку професійної підготовки педагогів у вищих закладах освіти з питань охорони і зміцнення здоров'я школярів і студентів присвятили свої наукові праці І. Авратинський, Т. Бойченко, З. Волотовська, С. Крохмаль, В. Лігерда, Г. Лопатка, В. Павлюк, І. Поташнюк, О. Савченко, С. Ситник, Є. Хітущенко, А. Царенко. Важливе значення в контексті досліджуваної проблеми мають дисертаційні дослідження Ю. Бойчука, А. Радченко, О. Соколенко щодо професійної підготовки майбутніх учителів основ здоров'я у вищих навчальних закладах.

Наведений далеко не повний перелік науковців, які вивчають проблему валеологічної освіти, постійно поповнюється за рахунок розробки означеної проблеми в сучасних дисертаціях з педагогічних наук, які привернули нашу увагу своєю тематикою. Саме зростання кількості дисертацій у різних галузях науки поставило перед провідними науковцями, експертами завдання відпрацювання механізму науково-метричного оцінювання таких робіт. На сьогодні існує низка публікацій, у яких зроблено аналіз дисертаційних праць у суспільно-науковій та економічній сферах (В. Бакуменко, О. Бурлицька, О. Васильєва, Л. Ключко, Т. Корольок, І. Кучер, М. Мінаков, В. Мокренко, Т. Мотренко, Н. Остап'юк, О. Руденко, В. Травін та ін.). Значно менше публікацій, у яких аналізу піддано педагогічні дисертації (І. Решетова, М. Садовий, О. Спірін, А. Яцишин), хоча опрацювання та посилання на новітній науковий доробок в обраній для дослідження проблематиці є обов'язковою вимогою якісного виконання дисертаційної праці. Розуміючи складність та багатоаспектність такої роботи, що могла б становити предмет окремої дисертації, ми зосередили свою увагу лише на тематиці закордированих робіт у галузі педагогіки, зокрема тих, у яких містяться маркери валеологічного спрямування. Саме тематика дисертацій дає змогу встановити найбільш

актуальні тенденції у розгляді проблеми та виявити ті аспекти, які залишилися поза увагою науковців, що й стало **метою** пропонованої публікації.

Вибір теми дисертації – найбільш відповідальний крок у науковій роботі. Це складна та достатньо тривала робота, яка потребує знайомства дослідника з широким колом уже наявних робіт із проблеми, яку дисертант вважає цікавою та науково перспективною. Саме на це звертають увагу автори (Г. Артемчик, А. Ашерів, В. Бакуменко, М. Кочерган, В. Курило, Н. Кушнарєнко, В. Майборода, Л. Пономарєнко, Ю. Цеков, В. Шейко та ін.) низки публікацій, які мають рекомендаційний характер щодо виконання дисертаційних робіт. «Вибір теми дисертації, – пише Ю. Цеков, – надзвичайно важливий етап у науковій біографії аспіранта чи здобувача. Часом від цього залежить усе майбутнє людини: стане вона успішним дослідником чи розчарованим невдахою» [10, 12]. У довідково-методичній літературі поширене твердження, що «правильно обрати тему **означає більш ніж на половину** забезпечити успішне її виконання» [4, 14]. При цьому серед головних критеріїв, якими слід користуватися при виборі теми, названі: «новизна, актуальність і перспективність; можливість виконувати тему в певній установі, навчальному закладі; зв'язок її з конкретними планами й довгостроковими програмами; теоретична важливість; упровадження результатів дослідження» [4, 14].

Значущість проблеми якісної підготовки наукових кадрів через першу сходинку – вибір теми – зумовила появу окремого листа Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України «Про теми дисертаційних робіт» до керівників вищих навчальних закладів і наукових установ, у якому, серед іншого, наголошується, що теми дисертацій мають «відображати основну наукову ідею та змістовно визначатися, як правило, предметом та об'єктом дослідження» [8]. Тому Атестаційною колегією МОНмолодьспорту рекомендовано «керівникам вищих навчальних закладів і наукових установ, головам спеціалізованих учених рад та науковим керівникам на етапі затвердження тем дисертацій ученими радами та попереднього розгляду робіт спеціалізованими вченими радами звертати увагу на необхідність ґрунтовнішого підходу до планування дисертаційних досліджень, формулювання їх тематики, зокрема щодо уникнення висловлювань загального характеру під час формулювання теми, новизни, предмета та об'єкта дослідження» [8].

Слід зазначити й те, що вибір теми дисертаційних праць із педагогічних дисциплін проходить обов'язкову процедуру затвердження у Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних та психологічних наук НАПН України. Такий підхід було затверджено окремою постановою ВАК України (№1-01/2 від 13.02.2008 р.)

«Про координацію тем дисертаційних досліджень здобувачів наукових ступенів доктора і кандидата педагогічних та психологічних наук» задля «запобігання дублюванню наукових досліджень» та узгодження тем із «паспортами наукових спеціальностей у галузі педагогічних та психологічних наук, затверджених відповідними постановами президії ВАК України» [7].

Нашу увагу було зосереджено на сучасних наукових дослідженнях визначеної проблеми здоров'язбереження в освіті. Аналізу було піддано протоколи засідань Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних та психологічних наук з 2004 р., що містяться у відкритому доступі на сайті НАПН України (<http://naps.gov.ua/ua/iccr/protocols/>). Нами було зроблено вибірку за такими параметрами: згадування понять «здоров'я» і «валеологія» та похідних від них у формулюванні теми дослідження, спеціальності, за якими теми було закоординовано.

У роботі було частково використано методики, запропоновані О. Бурліцькою [2], Т. Королюк [2], І. Котляревським [3], І. Матоліч [5] та ін.

Для досягнення визначеної мети було проаналізовано теми дисертацій у галузі педагогіки, закоординованих у Міжвідомчій раді з 2004 р. до 2014 рр., загальна кількість яких становить 11 132. Інструментом аналізу стали ключові слова «здоров'я», «здоров'язбереження», «валеологія» та похідні від них (наприклад: «оздоровча», «здоров'язбережувальна», «валеологічна» тощо) та словосполучення дисертаційних тем. У своїй роботі ми керувалися думкою І. Матоліч: «Важливо, що один і той же елемент може відноситися до декількох тем. Це дозволяє розкрити значення тем з різних точок зору і створити гнучку систему їх диференціації» [5].

Очевидно, що найбільша активність у координації тем спостерігалася у 2011 р. (1324) та 2013 р. (1226), що знайшло відбиток в актуалізації валеологічної тематики: у 2011 р. – 41 тема; у 2013 – 34, що здається значним у порівнянні з попередніми роками з найменшою кількістю закоординованих тем (2004 – 13 тем та 2005 – 14), проте питома вага їх зростання становить у середньому лише 1% від загальної кількості закоординованих за відповідними роками (для порівняння: 2004 – 1,9 %; 2005 – 1,77 %; 2011 – 3 %; 2013 – 2,72 %). Отже, попри активізацію наукової діяльності (значне зростання кількості тем), говорити про підвищення наукового інтересу до проблеми здоров'я серед наукової спільноти неможливо.

Наступний етап аналізу передбачав установлення динаміки координації тем із валеологічною складовою за відповідними педагогічними спеціальностями, що було узагальнено в таблиці 1.

Таблиця 1

**Динаміка координації тем
із валеологічною складовою за спеціальностями**

Роки	Шифри спеціальностей								
	Кількість закоординованих тем за відповідними спеціальностями								
	13.00.01	13.00.02	13.00.04	13.00.05	13.00.06	13.00.07	13.00.08	13.00.09	13.00.10
2004	1		6	1	1	2		1	
2005			8	1		4	1		
2006	1		5	1		5			
2007	6	1	7	2		6	1		
2008		4	14		1	3			
2009	3	6	7	1		8	1		
2010	5	8	9	1		6			
2011		10	11	5		12	1	1	
2012	2	3	16			9	1		
2013	5	5	12	1	3	2		1	1
2014	1	8	12	2	1	5			1
Всього	24	44	107	15	6	62	5	3	2
%	9%	16%	40%	6%	2%	23%	2%	1%	1%

Результати аналізу даних, уміщених у таблиці 1, демонструють, що проблема здоров'язбереження найбільш широко розглядається в межах спеціальностей 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» та 13.00.07 «Теорія і методика виховання», менш за все аналізована проблематика представлена в межах спеціальностей 13.00.09 «Теорія навчання» та 13.00.10 «Інформаційно-комунікаційні технології в освіті», та взагалі відсутня у темах спеціальності 13.00.03 «Корекційна педагогіка».

Найбільш ефективно та плідно розробляється проблема здоров'язбереження в освітньому середовищі в роботах за спеціальністю 13.00.04 – «Теорія та методика професійної освіти». Тем із цієї спеціальності взагалі координується кожного року достатньо багато, що свідчить про практичне спрямування наукових розвідок. Серед проблем, які порушуються науковцями, провідними є формування здорового способу життя та культури безпеки життєдіяльності серед майбутніх учителів та соціальних педагогів, а також учнівства/студентства; підготовка вчителів до викладання валеологічних дисциплін (основи здоров'я, безпека життєдіяльності) та формування культури здоров'я учнів, пошуки ефективних здоров'язбережувальних технологій у навчально-виховному процесі. Означена вище тематика знаходить продовження, відповідно до паспорту

спеціальності, у формулюванні тем за спеціальністю 13.00.07 «Теорія і методика виховання». Тут провідними є теми формування здорового способу життя та культури здоров'я у різних суб'єктів навчально-виховного процесу різноманітними засобами та формами виховної роботи.

Значно менше тем було закоординовано за спеціальністю 13.00.02 «Теорія і методика навчання» (з галузей знань), проте привертає увагу уточнення галузей знань. Це переважно, що цілком виправдано, фізична культура та основи здоров'я, тому й заявлена тематика в основному базується на питаннях фізичного здоров'я учнівства та студентства. Отже, питання здоров'я розглядається переважно в оздоровчо-медичному, профілактичному («культура зміцнення здоров'я», «культура здоров'я студентів спеціальної медичної групи» тощо) чи спортивному («формування здорового способу життя у процесі занять із спортивних єдиноборств», «у процесі занять з фізичного виховання», «у процесі занять естетичною гімнастикою», «у процесі занять спортивною боротьбою» тощо) аспектах. Очевидно, що увага вчених зосереджена на пошуках ефективних педагогічних здоров'язбережувальних технологій, здоров'язбережувальному навчанні та ін. Побіжно зауважимо, що навіть у самих визначеннях спостерігаємо одночасне використання слів «здоров'язберігаюча» та «здоров'язбережувальна», що свідчить про відсутність сталого визначення, а отже, про відносну «молодість» проблеми та її недостатнє вивчення.

У формулюванні тем у роботах зі спеціальності 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» увагу зосереджено на розв'язанні проблеми здорового способу життя в різних культурах (Україна, Болгарія, Велика Британія, Польща, Сполучені Штати Америки, Японія) та різні історичні періоди (20-ті роки ХХ ст.; друга половина ХХ ст., доба Київської Русі). Крім того, вчених приваблюють погляди О. Бутовського, В. Сухомлинського, представників Вальфдорської педагогіки та спадщина українських педагогів узагалі. Привертає увагу той факт, що за цією спеціальністю в аналізованій тематиці було закоординовано лише одну тему докторської дисертації – «Теоретико-методичні засади розвитку педагогіки здоров'я в Україні» (М.І. Лук'яченко).

Невелика кількість тем із валеологічною складовою було закоординовано й зі спеціальності 13.00.05 «Соціальна педагогіка» (всього – 13 тем за 2004 – 2014 рр.). Лише в трьох темах актуалізовані поняття «репродуктивного здоров'я», «громадського здоров'я», «соціального здоров'я», в основному використовується концепт «здоровий спосіб життя», що засвідчує недостатньо уважне ставлення вчених до проблеми включення здоров'яформувальної складової у процес соціального супроводу дитини.

Ще менше тем із валеологічною складовою було закординовано за спеціальністю 13.00.06 «Теорія та методика управління освітою». Слід зазначити, що таких тем узагалі небагато, є протоколи, у яких теми з цієї спеціальності взагалі не заявлені. З аналізованої тематики було знайдено лише 5 тем, із яких 1 тема – докторської дисертації («Теорія і методика управління впровадженням здоров'язбережувальних технологій у системі післядипломної педагогічної освіти», Л.Г. Горяна). Так само лише 5 тем, до складу яких входить валеологічний чинник, за 11 років було закординовано за спеціальністю 13.00.08 «Дошкільна педагогіка». Це теми щодо ставлення до власного здоров'я дітей дошкільного віку (4 теми) та підготовки вихователів до «забезпечення здорового способу життя дітей дошкільного віку» (1 тема). За спеціальністю 13.00.09 «Теорія навчання» було закординовано лише 3 теми (2004 р. – 1; 2011 р. – 1; 2013 р. – 1). Звернення до закординованих тем цих спеціальностей переконує в недостатній розробленості такого напрямку у вітчизняних педагогічних дослідженнях, а отже, робить його, безсумнівно, актуальним і перспективним.

Аналіз затвердженої тематики дисертацій з різних спеціальностей уможливив виявити систему понять, актуалізованих у педагогічному дослідницькому товаристві впродовж останніх десяти років, які були систематизовані нами за змістовими колами (ядро – наративне коло): *здоров'я, здоров'язбереження та валеологія*. Отже, показники було тематично згруповано так:

– *здоров'я*: здоровий спосіб життя (57), здоров'я (37), культура здоров'я (23), основи здоров'я (20), духовне здоров'я (1), педагогіка здоров'я (1);

– *здоров'язбереження*: здоров'язберігаюча/здоров'язбережувальна технологія (31), здоров'язберігаюча/здоров'язбережувальна/здоров'язберігальна компетентність (22), здоров'язберігаюче/здоров'язбережувальне/здоров'яорієнтоване середовище (9), здоров'язберігаюча діяльність/оздоровча діяльність (7), здоров'язбереження (6), здоров'язберігаюче/здоров'язбережувальне виховання (4), здоров'ятворча компетентність (3), здоров'ярозвивальні технології (1), здоров'язберігаюча методика (1), здоров'язберігаючі знання (1), здоров'язберігаюче навчання (1), здоров'язберігаюче дозвілля (1);

– *валеологія*: валеологічна культура (4), еколого-валеологічна культура (3), валеологічна компетентність (3), валеологічні знання (3), валеологія (2), валеологічні дисципліни (2), валеологічне виховання (2), валеологічна грамотність (1), валеологічна освіта (1), валеологічні поняття (1), валеологічне мислення (1), валеологічне самовдосконалення (1), валеологічний супровід (1); медико-валеологічна компетентність (1).

Окрему групу становлять категорії, які мають здоров'язбережувальну та валеологічну складові, проте вони можуть бути уведені до широких груп, оскільки мають стабільне та самостійне понятійне застосування: «безпека життєдіяльності» (9), «оздоровча робота» (1), фізкультурно-оздоровча робота (1) та «санітарно-гігієнічна освіта» (1).

Висновки. Отже, проведений аналіз дав підставу зробити такі висновки. Сучасний стан здоров'я нації ставить перед освітянами потребу впровадження валеологічної складової до освітньо-виховного процесу. Розвиток вітчизняної системи освіти позначений актуалізацією питань здоров'язбереження в освітньому, насамперед науковому, дискурсі, про що можна стверджувати з огляду на наявність відповідної проблематики в темах новітніх дисертаційних праць. Процес координації теми – перший важливий крок у написанні кандидатської дисертації, оскільки тема роботи, серед іншого, повинна бути злободенною для сучасної вітчизняної освіти. Аналіз тем закоординованих дисертацій дає змогу встановити, що найбільш активно проблема здоров'язбереження розробляється науковцями, які зорієнтовані на спеціальність 13.00.04 (Теорія та методика професійної освіти) та 13.00.07. (Теорія і методика виховання). У руслі цих тем головними стають проблеми формування здорового способу життя, культури здоров'я та пошуку ефективних технологій щодо здоров'язбереження учасників освітньо-виховного процесу.

Перспективи подальших досліджень. Зростання кількості дисертаційних праць неминуче призведе до інформаційного перенасичення та неможливості встановлення ступеня оригінальності й самостійності обраної теми, тому було б актуальним відпрацювання тематики дисертацій за ключовими (для педагогіки, зокрема, проблемами). Крім того, протоколи Міжвідомчої ради, розміщені у відкритому доступі, починаються лише з 2004 р., що виводить за межі наукового вивчення раніше закоординовані теми. Тому вважаємо важливим розміщення у науковому інформаційному просторі інформації й за попередні роки, що дало б можливість встановити еволюцію вітчизняної наукової думки в певному дискурсивному полі, зробити сучасні наукові розвідки ще більш ґрунтовними та полегшило б роботу науковцям-початківцям.

Проведений огляд закоординованої тематики дисертаційних праць потребує подальшого встановлення, які саме роботи було доведено до логічного завершення (були захищені) та як вони вплинули на подальший розвиток здоров'язбережувального, валеологічного чинника у вітчизняній педагогічній науці.

Література

1. Бакуменко В.Д. Поради здобувачу наукового ступеня: нотатки експерта / Валерій Данилович Бакуменко // Публічне управління : теорія та

практика. – 2010. – № 2. – С. 5 – 10. – <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/putp/2010-2/doc/1/01.pdf>

2. Королюк Т.М. Аналіз вітчизняних дисертаційних досліджень з проблеми місця ризиків в економіці та в діяльності підприємств / Тетяна Миколаївна Королюк, Оксана Петрівна Бурліцька // Галицький економічний вісник. – 2012. – № 5 (38). – С. 103 – 112. – (Загальні проблеми економіки та суб'єктів господарювання).

3. Котляревський І.А. Принципи статистичного та змістовного аналізу дисертаційних тем / Іван Арсенійович Котляревський // Мистецтвознавчі аспекти славістики : збірник наукових праць / Відповідальний редактор І.М. Юдкін. – К., 2002. – (ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України. Наукові записки культурологічного семінару. Вип. 2). – С. 21 – 23.

4. Майборода В.К. Методика підготовки й оформлення рукопису та автореферату дисертації : навчальний посібник / Василь Каленикович Майборода. – Вид. четверте, змінене та доповнене. – Чернігів, 2013. – 244 с.

5. Матоліч І.Я. Методика аналізу дисертацій за напрямом «Мистецтвознавство» (пластичне мистецтво) періоду незалежної України [Електронний ресурс] / Ірина Яремівна Матоліч. – Режим доступу : <http://intkonf.org/matolich-iya-metodika-analizu-disertatsiy-za-napryamom-mistetstvoznnavstvo-plastichne-mistetstvo-periodu-nezalezhnoyi-ukrayini/>.

6. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012 – 2021 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua/images/files/news/12/05/4455.pdf>.

7. Про координацію тем дисертаційних досліджень здобувачів наукових ступенів докторів і кандидатів педагогічних та психологічних наук: Постанова № 1-01/2; 1-7/1-66 від 13.02.2008 // Бюлетень Вищої атестаційної комісії України. – 2008. – № 2. – С. 2

8. Про теми дисертаційних робіт : Лист Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України (№ 1/9-116 від 14 лютого 2013 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mon.gov.ua/ua/activity/563/6816/>.

9. Садовий М.І. Проблеми інформаційних технологій у навчання / Микола Ілліч Садовий // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. – 2012. – № 33. – С. 141 – 147. – (Серія «Педагогічні науки: реалії та перспективи»).

10. 100 запитань і 100 відповідей про підготовку і атестацію наукових і науково-педагогічних працівників : довідник / автор-упоряд. Ю.І. Цеков ; за ред. першого заступника голови ВАК України Р.В. Бойка. – К. : Редакція «Бюлетеня Вищої атестаційної комісії України», видавництво «Толока», 2003. – 80 с.

Кучерган Елизавета. Современные педагогические исследования по проблемам сохранения здоровья: анализ диссертационной тематики. В статье рассмотрена тематика диссертаций, которые были закордированы в Межведомственном совете по координации в период с 2004 по 2014 гг. по проблемам валеологии, здоровья и сохранения здоровья. Установлено, что большинство тем было закордировано по специальностям 13.00.04 «Профессиональное образование» и 13.00.07 «Теория и

методика воспитания», в темах других специальностей это направление остается недостаточно представленным, поэтому перспективным для дальнейших исследований.

Ключевые слова: валеология, диссертация, здоровье, сохранение здоровья, тема диссертации, специальность.

Kucherhan Elizabeth. Modern Pedagogical Research on the Problems of Health Preservation: an Analysis of the Thesis Topic. The article deals with the themes of theses that were coordinated in the Interagency Coordinating Council between 2004 and 2014 on the problems of valeology, health and health preservation. It is stated, that most of the subjects were coordinated on the specialties 13.00.04 «Professional Education» and 13.00.07 «Theory and Methods of Education», instead of the themes of other specialties, where this area remains underrepresented, as a result, being promising for further research.

Keywords: valeology, thesis, health, health preservation, a theme of a thesis, specialty.

Одержано 08.06.2015